

nečekaného, že začne znovu a jinak přemýšlet o komplexu české malosti.

BŘETISLAV HORYNA

Petr Pokorný, A Commentary on the Gospel of Thomas: From Interpretations to the Interpreted,

**New York – London:
T & T Clark 2009, xi + 177 s.
ISBN 978-0-567-02744-3.**

Autor předkládá čtenářům erudovanou úvodní studii (s. 1-34) a podrobný komentář celého *Tomášova evangelia*, rozdělený po jednotlivých výrocích (s. 35-158). Anglický překlad koptského textu je převzat (s mírnou revizí) z vydání „Das Thomas Evangelium / The Gospel according to Thomas“ v knize Kurta Alanda *Synopsis quattuor evangeliorum* a je dílem badatelů z Berlínského koptologického kruhu (H. G. Bethge a kol.). Překlad řeckých zlomků pořídil autor sám. Knihu doplňují bibliografie, rejstřík a index.

Tato publikace představuje výsledek Pokorného dlouhodobého zájmu a studia *Tomášova evangelia*. Český čtenář si možná vybaví jeho tři předchozí překlady a komentáře tohoto spisu; první vyšel jako samostatná kniha *Tomášovo evangelium: Překlad s výkladem*, Praha: Kalich 1981, druhý vyšel v knize Jan A. Dus – Petr Pokorný (eds.), *Neznámá evangelia: Novozákonní apokryfy I*, Praha: Vyšehrad 2001, 77-153, a třetí v knize Wolf B. Oerter – Petr Pokorný (eds.), *Rukopisy z Nag Hammádí I: Kodex II/2-7*, Praha: Vyšehrad 2008, 63-182. Každé z dalších vydání vždy prošlo důkladnou revizí, aktualizací za pomoci nové literatury a novým promyšlením spisu jako celku i jednotlivých výroků. Naše kniha tvoří tedy verzi nejposlednější a nejpracovanější.

Tomášovo evangelium pochází z nálezu rukopisů z Nag Hammádí. Po zveřejnění se mu dostalo ze všech naghammádských traktátů asi největší pozornosti badatelů, a to jak pro jeho formu (sbírka výroků Ježíšových), tak především kvůli obsahu. Část výroků je velmi blízká kanonickým evangeliím, nicméně jejich význam je mnohdy interpretačně posunut. Text je přitažlivý také proto, že se zde otvírá možnost nalezení dosud neznámého pravého Ježíšova rčení.

Tomášovo evangelium, které se jako celek dochovalo pouze v koptském překladu, bylo patrně v době formování křesťanského kánonu velmi oblíbeno, později však přestalo mít takový vliv. Je textem, kterého užívali gnostikové a potom i manichejci (část se zachovala i čínsky v textech z Turfánu). Představuje soubor 114 výroků, „které pověděl živý Ježíš“ (log. 1). Pokorný spis řadí mezi díla křesťanů tomášovského okruhu (*Skutky Tomášovy, Tomášova kniha*) a přiklání se k pravděpodobné hypotéze, že byl sepsán řecky v Sýrii či Osroené (Edessa). Podstatná část *Tomášova evangelia* vykazuje vliv lidového platonismu druhého století, spis tedy byl sepsán přinejmenším o generaci později než nejpozdější evangelia kanonická.

Pokorný srovnává *Tomášovo evangelium* s žánrem evangelií kanonických a s židovským žánrem mudroslovných výroků a vymezuje je proti nim. Radí je pak do kontextu podobných sbírek výroků Ježíšových, které se tradovaly orálně (jako je například *Sbírka Q*). Tradici Ježíšových výroků znal také apoštol Pavel (srov. např. *1 K 7,10*). Před polovinou druhého století dal některým výročkům písemnou podobu biskup Papias z Hierapole v nedochovaném spise *Výklad slov Páně*. Autor odmítá hypotézu, že by *Tomášovo evangelium* mohlo být výtažkem z této knihy nebo *kentón* (tj. mozaika z kousků jiných textů). Dále srovnává náš spis s kanonickými evangelií co do obsahu nauky, podoby a formy výroků. Jeho hlavním cílem je zjistit, zdali se v našem spise nalézají stopy původního Ježíšova učení. Radikálním interpretacím, jimiž je na jedné straně vyzdvižováno *Tomášova evangelia* jakožto tradice původnější než jsou kanonická evangelia, a na straně druhé zavrhovává

ní spisu s tím, že jde o produkt druhého století, který odráží pouze svoji dobu, se autor vyhýbá. *Tomášovo evangelium* pro něj představuje výsledek vývoje určité tradice. Pokorný předkládá hypotézu čtyř (nebo pěti, přičteme-li další život Tomášova evangelia v gnostických kruzích) redakčních vrstev spisu, která působí velmi pravděpodobně. Dochází k závěru, že „EvT vzniklo později než synoptická evangelia a jako celek reprezentuje teologický proud, který se objevil v raném druhém století. Zahrnulo nicméně do sebe některé výroky z tradic, které byly na synoptických evangeliích nezávislé a pocházely z tradice orální. Některé části autentických ježíšovských tradic jsou zde předloženy v duchovních interpretacích, které jsou odvislé od náboženských tradic raného druhého století ... nicméně jiné výroky typické pro starou ježíšovskou tradici se zde objevují v podobné podobě jako v synoptických evangeliích“ (s. 19).

Zvláštní kapitola je věnována vztahu *Tomášova evangelia* a gnóze. Samotné *Tomášovo evangelium* podle autora gnostické není, avšak jeho teologie vedla k podobnému způsobu života jako některé nauky gnostické (odstup od světa, zdrženlivost, zvnitřnění, individuální zbožnost).

Co se týče teologie spisu, spása zde není spojena s Ježíšovou smrtí a zmrtvýchvstáním, ale je odvozena přímo od jeho učení. Soteriologie spisu se zaměřuje na vnitřní proměnu člověka, jeho duchovní probuzení a nalezení pravé přirozenosti jeho duše, která je obrazem Božím. Úkolem čtenáře je poznat Ježíšovy výroky a získat vnitřní rezonanci s jejich obsahem. Důležitý je prvek hledání (za hledání stojí království, věčný život a místo spočinutí). Přístup ke světu (i když jej stvořil pravý Bůh) je v *Tomášově evangeliu* velmi omezující: svět je popisován jako „tělo“ (log. 80), či dokonce „mrtvola“ (log. 56), člověk se s ním nemá příliš zaplétat. *Tomášovo evangelium* neobsahuje některé pojmy chápáné jinými proudy křesťanství jako klíčové, například hřích, víra a odpuštění.

Oproti tomu pro *Tomášovo evangelium* jsou klíčové pojmy „království“ (nebeské, Boží) a „život“ či „živý“ (srov. např. log. 1, 3, 51, 58). Pokorného interpretace staví *To-*

mášovo evangelium do opozice vůči teologii, která víru a zpětnou interpretaci příběhu Ježíše pozemského zakládala na jeho vzkříšení (jako např. Pavel v *1 K* 15,3-11) a příchod království Božího teprve předpokládala. Pro tomášovskou skupinu křesťanů to nebylo myslitelné: podle jejich chápání Ježíšova učení nemohlo existovat údobí, v němž by byl Mesiáš rozpoznán, aniž by jeho království bylo současně přítomno, a proto se království Boží v jejich chápání přesunulo do oblasti duchovní. Toto království je pro toho, kdo si Ježíšovo učení správně interpretuje a hledá je, vždy na dosah.

Ústředním motivem teologie spisu je, že výroky pronesl „živý Ježíš“ (log. 1). Zatímco dříve se badatelé domnívali, že to znamená Ježíše vzkříšeného, Pokorný ukazuje, že „živý Ježíš“ se nevztahuje toliko na velkonoční události, ale především na samotnou přirozenost Ježíše jako takovou. „Živý“ tedy znamená věčně žijící, zjevovatel božské moudrosti a její obsah zároveň. Tato christologie mohla být už od počátků křesťanství alternativou ke christologii vzkříšení.

Během let bádání se Pokorného výklad vztahu *Tomášova evangelia* ke gnózi trochu proměnil. Zatímco dříve zastával názor, že nám dochovaná verze spisu prošla poslední gnostickou redakcí, nyní se přiklání ke zdrženlivějšímu názoru, že vykazuje pouze platónské vlivy, avšak ne gnostickou teologií. Překladatelé do koptštiny byli obeznámeni s valentinovským učěním a měli tendenci se přiklánět tímto směrem, nicméně o valentinovskou reinterpretaci nešlo. *Tomášovo evangelium* však bylo mezi gnóstiky oblíbeno a dále jimi zpracováno (jako doklad je možno uvést například parafrázi 4. logia v *Naasejském traktátu*, která vykazuje silnou gnostickou reinterpretaci; tuto fázi Pokorný nazývá vrstvou 5). Tento krok je badatelsky poctivý a plně adekvátní, neboť *Tomášovo evangelium* je natrhe opravdu pregnostické; každopádně neobsahuje nárazky na klíčový gnostický mýtus a nemluví o demiurgovi: svět dle tohoto spisu zřejmě stvořil pravý Bůh. S gnostickými texty sdílí určité důležité motivy – především zničení spásy a důraz na probuzení božské přirozenosti lidské duše – které však samy

o sobě pouze gnostické nejsou. Na druhou stranu je však nejnovější komentář oproti předchozím trochu ochuzen o možnou pozdější gnostickou optiku čtení, která je mnohdy velmi zajímavá (gnostický výklad byl vypuštěn např. v log. 88).

Komentáře k jednotlivým výročkům oproti poslednímu vydání (ve Wolf B. Oerter – Petr Pokorný [eds.], *Rukopisy z Nag Hammádí I: Kodex II/2-7*, Praha: Vyšehrad 2008) většinou autor podstatně rozšířil (např. u logií 65, 68, 74, 103; velmi zajímavý je např. nový výklad logia 84), některé interpretace pozměnil částečně (např. výklad „prázdnoty“ v log. 28 nebo pojem „syn člověka“, který už zde nechápe christologicky, v log. 86) a několik jich změnil radikálněji (např. výklad logií 62 a 104).

Jediné, co by se dalo knize vytknout (kromě absence koptského originálu, což však pro běžného čtenáře není problém až tak palčivý), jsou pouze drobné nepřesnosti (např. spis *Tajná kniha Janova* jako příklad žánru rozhovoru Ježíše s učedníky, v němž jsou Ježíšovy výroky zapracovány, může sloužit jen z malé části, protože jeho hlavním tématem je Ježíšův výklad gnostického příběhu – s. 8, pozn. 34) nebo drobné tiskové chyby (část komentáře k 9. logiu je omylem přiřazena ke komentáři k logiu 8; v logiu 65 vypadlo závěrečné „Kdo má uši, slyš!“).

V prvním logiu *Tomášova evangelia* se tvrdí, že „Kdo najde výklad těchto výroků, neokusí smrti“. Toto lákavé zaslíbení čtenáři žádný povitý komentář nemůže zaručit, protože jak přímo z textu vyplývá, porozumění je něco, k čemu musí dojít člověk sám. Pokorného komentář však nenechá čtenáře pouze zírat na mnohé, často na první pohled podivné výroky, ale nabízí mu solidní interpretační kontext, který jej přibližuje k myšlenkovému světu doby prvních dvou století a předkládá mu výklad christologie věčně „živého Ježíše“, která mohla být v počátcích křesťanství alternativou ke christologii Ježíše vzkříšeného.

ZUZANA VÍTKOVÁ

Edward G. Farrugia – Pavel Ambros (eds.), Encyklopedický slovník křesťanského Východu,

Olomouc: Refugium
Velehrad-Roma 2008.
ISBN 978-80-7412-019-0.

Patrný zájem o východokřesťanský svět v českém prostředí, vyvolaný řadou událostí posledních let, logicky vede ke hledání relevantních informací. Vedle četných monografických prací, především z pera nedávno zesnulého Tomáše kardinála Špidlíka a jeho žáků působících v římském a olomouckém Centru Aletti, se přitom ukazuje jako velmi potřebná též práce slovníkového typu, jež by v ucelené podobě poskytla nejen základní informace, nýbrž i východisko k detailnějšímu sledování dílčích otázek a problémů. Řadu slovníků zabývajících se na různé úrovni tematikou východního křesťanství připravených „západními“ i „východními“ autory doplnil v nedávné době vydaný *Dizionario enciclopedico dell' Oriente cristiano* (Roma: Pontificio Istituto Orientale 2000).

Slovník, jehož nejen duchovním inspirátorem byl Tomáš Špidlík, vznikl na půdě jedné z nejpřestížnějších světových institucí věnujících se kromě jiného právě východokřesťanskému světu – Papežského východního institutu. Tým pracovníků institutu pod vedením děkana fakulty východního křesťanství, profesora Edwarda G. Farrugia, jenž patří k předním světovým znalcům východní patologie a dogmatiky, doplnili další renomovaní světoví odborníci na východní křesťanství. Odborná kompetentnost tohoto týmu umožnila vytčení vážného cíle „pojednat o jádru problému, který je spojen s rozdělením křesťanského Východu (i Západu)“ a překonávat přitom „polemický či falešně irénický přístup“. Za stejně závažnou je možné považovat rovněž předem proponovanou snahu dát slovníku „scelující myšlenku“ (s. 8). Vytčené cíle ovlivnily koncepci recenzovaného díla, jež proto není typickým